

التراث العربي؛ الطبقات الكبرى: محمد بن سعد (م. ۲۳۰ق.)، بيروت، دار الصادر، ۱۴۰۹ق؛ الغيبة: محمد بن حسن الطوسي (۳۸۵-۴۶۰ق.)، به كوشش عباد الله تهرانی و علی احمد ناصح، قم، انتشارات المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ق؛ الكافي: محمد بن یعقوب كلینی (م. ۳۲۹ق.)، به كوشش علی اكبر غفاری، تهران، دار الكتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان: مقدس اردبیلی احمد بن محمد (م. ۹۹۳ق.)، به كوشش مجتبی عراقی و حسین یزدی و علی پناه اشتیاردی (۱۲۹۶-۱۳۸۷ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳ق؛ مرآة الحرمين: ابراهیم رفعت پاشا (م. ۱۳۵۳ق.)، تهران، انتشارات مشعر؛ معجم البلدان: یاقوت بن عبدالله الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ق؛ المغازی: محمد بن عمر الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به كوشش مارسدن جونس، بیروت، مؤسسة الاعلمی، ۱۴۰۹ق؛ المناقب: موفق بن احمد خوارزمی (۴۸۴-۵۶۸ق.)، به كوشش مالک محمودی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۱ق؛ منائح الكرم فی اخبار مکه و البيت و ولاه الحرم: علی بن تاج الدین السنجاری (م. ۱۲۵ق.)، تحقیق جمیل عبدالله محمد المصری، مکه، جامعه ام القرى، ۱۴۱۹ق؛ میقات حج (فصلنامه): تهران، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت؛ الهدایة علی مذهب الامام احمد: ابوالخطاب الكلوذانی، تحقیق عبداللطیف همیم و ماهر یاسین الفحل، مؤسسة غراس، ۱۴۲۵ق؛ وسائل الشیعه (تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه): محمد بن الحسن الحر العاملی (۱۰۳۳-۱۱۰۴ق.)، به

كوشش عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

ابوالفضل ربانی

حجرالاسود: سنگی بهشتی و نصب شده در رکن شرقی کعبه

حجرالاسود سنگی است که در رکن شرقی کعبه قرار دارد و نقطه شروع و پایان طواف به شمار می‌رود.^۱ از این رو این رکن، به رکن اسود نیز مشهور است. اهمیت وجود حجرالاسود در کعبه تا بدانجاست که از این سنگ، با عنوان رکن، در منابع یاد می‌شود^۲ و در سخن از ارکان کعبه، در صورت اطلاق کاربرد واژه «الرکن»، رکن حجرالاسود اراده می‌شود.^۳

حجرالاسود که در فاصله یک و نیم متری از سطح مسجدالحرام قرار دارد^۴، صیقلی، به رنگ سیاه متمایل به قرمز و به شکل بیضی نامنظم است^۵؛ و قطر آن حدود ۳۰ سانتی متر و

۱. التاريخ القويم، ج ۳، ص ۲۲۶؛ المعالم الاثريه، ص ۱۲۹.

۲. تحصيل المرام، ج ۱، ص ۱۸۶-۱۸۷؛ التواريخ القويم، ج ۳، ص ۲۳۶.

۳. المعالم الاثريه، ص ۱۲۹.

۴. التاريخ القويم، ج ۳، ص ۲۳۶؛ نک: مرآة الحرمين، ج ۱، ص ۲۶۴.

۵. الرحلة الحجازيه، ص ۲۳۰.

اما دستان کفار و مشرکان، در اثر استلام، آن را سیاه کرد.^۶

روایات فراوانی از استلام، بوسیدن و مالیدن پیشانی بر سنگ توسط پیامبر ﷺ و فضیلت این عمل حکایت دارد.^۷ ابن عباس نیز به تأسی از آن حضرت بر این سنگ بوسه می‌زد و بر آن سجده می‌کرد.^۸ امام صادق علیه السلام، به نقل از پیامبر ﷺ، با توصیه مردم به استلام حجرالاسود، آن را دست راست خدا در زمین دانسته که خداوند به وسیله آن، با بندگانش مصافحه می‌کند.^۹ امام سجاد علیه السلام نیز این سنگ را دست خدا معرفی کرده، حج کسی که آن را لمس نکند را صحیح نمی‌داند.^{۱۰} به روایتی از پیامبر ﷺ، استلام حجر سبب پاک شدن گناهان می‌شود.^{۱۱} همچنین آمده است که حجرالاسود در روز قیامت، برای افرادی که

۶. اخبار مکه، الارزقی، ج ۱، ص ۳۲۴؛ شرح الاخبار، ج ۲، ص ۳۱۷؛ الکافی، ج ۴، ص ۱۹۰.

۷. اخبار مکه، الارزقی، ج ۱، ص ۳۳۰؛ اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۱۲۱؛ اثار التریغیب، ج ۱، ص ۱۷۲، ۱۷۴.

۸. اخبار مکه، الارزقی، ج ۱، ص ۳۲۹.

۹. بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۲۲۰؛ الحج و العمرة فی الكتاب و السنه، ص ۱۰۲-۱۰۳.

۱۰. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۹۷.

۱۱. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۱۲۷؛ اخبار مکه، الارزقی، ج ۱، ص ۳۳۱؛ اثار التریغیب، ج ۱، ص ۱۷۴.

عرض آن حدود ۱۳/۵ سانتی‌متر است.^۱ این سنگ حدود ۹۸ سانتی‌متر، یعنی دو ذراع، در دیوار فرو رفته است^۲ و نواری به عرض ۱۰ سانتی‌متر به دور آن پیچیده است.^۳

فضایل حجرالاسود: روایات متعددی در

فضیلت حجرالاسود نقل شده است. بر اساس این روایات، حجرالاسود از سنگ‌های بهشتی است^۴ که خداوند آن را هنگام هبوط حضرت آدم علیه السلام با او فرستاد که با آن انس گیرد.^۵ به نقل ابوسعید خدری، روزی که عمر بن خطاب هنگام بوسیدن حجرالاسود آن را سنگی خواند که هیچ نفع و ضرری به انسان نمی‌رساند و احترام و بوسیدن آن را تنها به سبب تأسی به رفتار پیامبر ﷺ دانست، علی علیه السلام با اعتراض به سخنان وی فرمود: «هنگامی که آدم هبوط کرد این سنگ با او بود و آدم بود که آن را در رکن جای داد و سپس حج گزارد... این سنگ از سنگ‌های بهشتی است و هنگامی که از بهشت فرود آمد، همانند ذر، درخشان بود و زلالی و نور یاقوت را داشت.

۱. راهنمای حرمین شریفین، ج ۱، ص ۱۸۵.

۲. رحلة ابن جبیر، ص ۵۹.

۳. التاریخ القویم، ج ۲، ص ۴۴۲.

۴. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۸۱-۸۲؛ الکافی، ج ۴، ص ۱۸۴؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۲۱۶-۲۱۷.

۵. اخبار مکه، الارزقی، ج ۱، ص ۳۲۸؛ اثار التریغیب، ج ۱، ص ۸۴.

او را استلام کردند، شهادت می‌دهد.^۱ در روایتی از پیامبر ﷺ دعا در کنار این سنگ مستحب و مورد اجابت است.^۲ همچنین آمده است که در کنار حجر الاسود، فرشتگان بی‌شماری حضور دارند. دو فرشته نیز کنار این سنگ به دعای کسانی که از حجر الاسود می‌گذرند، آمین می‌گویند.^۳ خواندن دعاهایی، هنگام استلام این سنگ، توصیه شده است. در روایتی آمده: «باسم الله و الله اکبر ایها نأب الله و تصدیقاً لاجابة محمد صلی الله علیه و اله».^۴ امام علی علیه السلام در زمان استلام حجر می‌فرمود: «اللهم تصدیقاً بکتابک و سنة نبیک صلی الله علیه و سلم»^۵ و در نقلی دیگر از آن حضرت آمده: «الله اکبر اللهم ایها نأب بک و تصدیقاً بکتابک و اتباعاً لستک و سنة نبیک».^۶

این سنگ تا طوفان نوح بر جای خود قرار داشت. اما با آغاز طوفان، خداوند آن را نزد کوه ابوقییس به امانت گذارد تا آن‌گاه که ابراهیم خواست کعبه را بنا نهد و سنگی را به عنوان نشان آغاز طواف برگزیند. جبرئیل این

سنگ را از کوه ابوقییس نزد ابراهیم علیه السلام آورد و آن حضرت در جایش نصب کرد.^۷ گزارش مشهور تجدید بنای کعبه به دست قریش، در سال ۳۵ عام الفیل و اختلاف آنان در نصب حجر الاسود و سپس داوری پیامبر ﷺ در این نزاع، حاکی از اهمیت جایگاه حجر الاسود نزد قریش است. تنها به دلیل همین اهمیت است که در طول تاریخ این سنگ بارها مورد تعرض قرار گرفته است. گزارش‌ها از ربایش سنگ و اختفای آن به دست عمرو بن حارث بن مضاض جُرهمی، از سران قبیله جرهم،^۸ و نیز به دست سران قبیله ایاد در نزاع با مضریان^۹ در دوره پیش از اسلام حکایت دارد. ربایش حجر الاسود به دست قرامطه بحرین، در سال ۳۱۷ ق. را باید از تلخ‌ترین حوادث مربوط به این سنگ دانست. در این سال، مقارن با حکومت المقتدر عباسی (حک: ۲۹۵-۳۲۰ ق.) قرامطه بحرین، به رهبری ابوطاهر قرمطی، در روز ترویبه به مکه یورش بردند و ضمن کشتار حجاج، حجر الاسود را در ۱۴ ذی‌حجه

۱. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۸۲ و ۹۳: اخبار مکه، الازرقی، ج ۱، ص ۳۲۳، ۳۲۶.

۲. انارة الترغیب، ج ۱، ص ۱۷۱-۲۳۵.

۳. انارة الترغیب، ج ۱، ص ۱۷۵-۱۷۶.

۴. التاريخ التویم، ج ۳، ص ۲۵۷.

۵. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۱۰۰.

۶. التاريخ التویم، ج ۳، ص ۲۵۷.

۷. اخبار مکه، الازرقی، ج ۱، ص ۶۲: انارة الترغیب، ج ۱، ص ۹۹.

۸. اخبار مکه، الازرقی، ج ۱، ص ۱۵۸: انارة الترغیب، ج ۱، ص ۹۹.

الانس الجلیل، ج ۱، ص ۲۸۹.

۹. مرأة الحرمین، ج ۱، ص ۳۰۲.

۱۰. الرحلة الحجازیه، ص ۱۵۳.

پوشانیدند و از آن صفحه، دایره‌ای به قطر ۲۷^۵ و به نقلی ۳۷ سانتی‌متر^۶ که بتوان با سر و صورت آن را لمس کرد و بوسید، آماده ساخته، کار گذاشتند.^۷ (تصاویر شماره ۲۷ و ۲۸)

◀ منابع

اثارة الترغيب و التشويق الى المساجد الثلاثة و البيت العتيق: محمد بن اسحاق الخوارزمي (م. ۸۲۷ق.)، به كوشش محمد حسين الذهبي، مکه، مکتبه نزار مصطفى الباز، ۱۴۱۸ق؛ اخبار مكة في قديم الدهر و حديثه: محمد بن اسحاق الفاكهي (م. ۲۷۵ق.)، به كوشش عبدالملك بن عبدالله بن دهيش، مکه، مکتبه الاسدي، ۴۲۴ق؛ اخبار مكة و ما جاء فيها من الآثار: محمد بن عبدالله الازرقی (م. ۲۴۸ق.)، به كوشش رشدي الصالح ملحس، بيروت، دار الاندلس، ۱۴۱۶ق؛ الانس الجليل بتاريخ القدس و الخليل: عبدالرحمن بن محمد حنبلي (م. ۹۲۸ق.)، تحقيق ابوتبانه و دیگران، عمان، مکتبه دنيس، ۱۴۲۰ق؛ بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار: محمد باقر المجلسي (۱۰۳۷-۱۱۱۰ق.)، تصحيح محمدباقر بهبودی و سيد ابراهيم ميانجي و سيد محمدمهدی موسوی خراسان، بيروت، دار احياء التراث العربي و مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ق؛ التاريخ القويم لمكة و بيست الله الكريم: محمد طاهر الكردي

ر بودند. ابوطاهر ابتدا حجرالاسود را به کوفه برد و بر یکی از ستون‌های مسجد کوفه آویزان کرد و سپس آن را به هجر در بحرین بردند.^۱ سرانجام این سنگ، در روز عید قربان سال ۳۳۹ق.، پس از ۲۲ سال به دست سنبر بن حسن قرمطی به مکه بازگردانده شد و به دست وی در جایش قرار داده شد. در حالی که سنگ بر اثر ضرباتی که بر آن وارد شده بود، آسیب دیده و برای حفظ آن نواری از نقره به دور آن قرار داده بودند.^۲

آسیب دیدن و شکستن حجرالاسود در حوادث متعدد سبب گردید تا برای حفظ قطعات آن، پس از نصب سنگ حلقه‌ای به دور قطر بیرونی آن کشیده شود. این حلقه که به دفعات تعویض گردیده، غالباً از جنس نقره و گاه نیز از طلا^۳ تهیه می‌شد.^۴ در سال ۱۲۹۰ق. پوشش دیگری از نقره به وزن دو کیلو به دور حجرالاسود افزوده شد و سنگ را که در آن هنگام، ۱۷ قطعه شده بود، به هم پیوند دادند و قسمت بیرونی آن را با پوششی از نقره خالص

۱. اثاره الترغيب، ج ۱، ص ۱۲۲-۱۲۳؛ الانس الجليل، ج ۱، ص ۴۰۹.
 ۲. التاريخ القويم، ج ۳، ص ۲۸۵.
 ۳. تحصيل المرام، ج ۱، ص ۱۹۱؛ التاريخ القويم، ج ۳، ص ۲۸۵-۲۸۶.
 ۴. اخبار مکه، الازرقی، ج ۱، ص ۱۳۵؛ مرآة الحرمين، ج ۱، ص ۲۶۴، ۳۰۴.

۵. مرآة الحرمين، ج ۱، ص ۲۶۴.

۶. موسوعة العتبات المقدسه، ج ۱، ص ۵۹.

۷. راهنمای حرمین شریفین، ج ۱، ص ۱۸۵.

(م. ۱۴۰۰ق.)، تصحیح عبدالملک بن عبدالله بن دهیش، بیروت، دار خضر، ۱۴۲۰ق؛ تحصیل المرام فی اخبار البیت الحرام و المشاعر العظام و مکه و الحرم و ولاتها الفخام: محمد بن احمد الصباغ (م. ۱۳۲۱ق.)، به کوشش عبدالملک بن عبدالله بن دهیش، مکه، مکتبه الاسدی، ۱۴۲۴ق؛ الجامع اللطیف فی فضل مکه و اهلها و بناء البیت الشریف: محمد بن محمد ابن ظهیره، تحقیق علی عمر، قاهره، الثقافه الدینیة، ۱۴۲۳ق؛ الحج و العمره فی الكتاب و السنه: محمد محمدی ری شهری، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۶ش؛ رحلة ابن جبیر: محمد بن احمد بن جبیر (م. ۶۱۴ق.)، بیروت، دار الهلال؛ الرحلة الحجازیه: اولیا چلبی، ترجمه احمد المرسی، قاهره، دار الافاق العربیه، ۱۹۹۹م؛ شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار: نعمان بن محمد المغربی (م. ۳۶۳ق.)، تحقیق سید محمد الحسینی الجلالی، قم، نشر الاسلامی؛ الکافی: محمد بن یعقوب کلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش علی اکبر غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ مراه الحرمین (الرحلات الحجازیه و الحج و مشاعره الدینیة محلاه بمئات الصور الشمسیه): ابراهیم رفعت پاشا، قاهره، مکتبه الدینیة، بی تا؛ المعالم الاثیره: محمد محمد حسن شراب، بیروت، دار الشامیه، ۱۴۱۱ق.

سید علی خیرخواه علوی

حجر الزيت ← احجار الزيت

حجره فاطمه ← خانه فاطمه

الحج قبل مئة سنة: کتابی شامل چند سند و نگاشته درباره حج مسلمانان روسیه در اواخر قرن نوزدهم

بخش اصلی و عمده این کتاب، سفرنامه و گزارش رسمی عبدالعزیز دولت‌شین، افسر مسلمان ارتش روسیه تزاری، از سفر به حج در سال ۱۳۱۵ق. / ۱۸۹۸م. است که با مأموریت مشاهده و بررسی وضعیت حج مسلمانان تبعه روسیه انجام شده است. اطلاعات گسترده، دقیق و مستندی از شیوه سفر، راه‌ها و آداب و رسوم حج مسلمانان اتباع روسیه تزاری و نیز جغرافیای طبیعی و انسانی، تقسیمات اداری و سیاسی، اوضاع دینی و مذهبی و شرایط بهداشتی مکه و مدینه و برخی از دیگر شهرهای حجاز در این کتاب آمده است. چند سفرنامه کوتاه دیگر و شماری اسناد درباره حج مسلمانان روسیه، در اواخر سده نوزدهم میلادی، دیگر اسناد موجود در کتاب را تشکیل می‌دهند.

مؤلف کتاب، یفیم آنا تولیویچ رضوان، اسلام‌شناس مسیحی روسی است که اسناد کتاب را گردآوری و به عربی ترجمه کرده و مقدمه‌ای درباره حج مسلمانان روسیه، در اواخر قرن نوزدهم، نگاشته است. او که متولد ۱۹۵۷م. است، با اتمام تحصیلات دانشگاهی